

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ХОЛОД Олександр Михайлович

**ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОДОВИХ ФОРМ
РОСІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ІМЕННИКІВ**

10.0201 — Російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ—1994

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777713 (W)

АВ 30, 704

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному інституті.

- Науковий керівник — доктор філологічних наук
НІКІФОРОВ Сергій Вікторович
- Офіційні опоненти: — доктор філологічних наук, професор
СТОЛЯРОВА Любов Прохорівна
- кандидат філологічних наук
ЛАЗЕБНИК Юрій Станіславович
- Провідна установа — Харківський державний педагогічний інститут ім.
Г. С. Сковороди

Захист відбудеться «11» вересня 1994 року
о «10⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.18.16.
в Київському університеті ім. Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська,
64).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського уні-
верситету ім. Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська, д. 58, кімн. 10).

Автореферат розісланий «31» серпня 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук,
доцент

Шахова — ШАХОВА Л. І.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Дисертаційна робота присвячена дослідженню родових форм російських іменників та прикметників з точки зору їх прагматичного навантаження.

Робота виконана як теоретико-експериментальне дослідження, за результатами якого визначено прагматичні характеристики родових форм іменників та прикметників в російській мові.

Актуальність проблеми визначається тим, що:

1. На сьогоднішній день існує невелика кількість робіт, пов'язаних з дослідженням піднімаємої проблеми.

2. У вітчизняній науці відсутні роботи, в яких граматична категорія роду досліджується з точки зору функціонального навантаження.

3. Аналіз сприйняття родових форм російських іменників та прикметників носіями мови різної статі дає можливість визначити конкретні прагматичні характеристики граматичної категорії роду як однієї із складаючих елементів тексту.

Мета дослідження зводиться до встановлення та опису прагматичних характеристик родових форм російських іменників та прикметників, та також до створення теоретичної моделі, яка пояснює різницю сприйняття жінками та чоловіками родових форм згаданих частин мови.

Завдання дослідження:

1. Створити теоретичну модель, яка дозволяє описати різницю у сприйнятті чоловіками та жінками граматичної категорії роду.

2. Експериментальним шляхом виявити прагматичні характеристики родових форм російських іменників та прикметників.

3. Описати вищезазвані характеристики.

4. За допомогою експеримента перевірити функціональність створеної теоретичної моделі під час визначення категорії роду іменників.

Новизна дисертаційного дослідження полягає у виборі методики дослідження. За допомогою психолінгвістичного експерименту вивчається традиційна граматична категорія роду. Вперше у вітчизняній науці робиться спроба встановити конкретні характеристики вербальної поведінки чоловіків та жінок під час визначення категорії роду. При цьому вперше в науковий обіг обгрунтовано вводиться поняття механізму статевої дихотомії.

Практична цінність дослідження виявляється у можливості використання результатів експериментів у практиці викладання російської мови (морфологія, синтаксис, стилістика), у вузівському курсі «Лінгвістичний аналіз тексту», у спецкурсі «Психолінгвістичний аналіз тексту», у лекціях з загального мовознавства та з сучасної російської мови. Результати дослідження можуть бути використані у психіатрії, психодіагностиці, криміналістиці.

На захист виносяться такі положення:

1. Різне сприйняття родових форм російських іменників та прикметників зумовлено статевими характеристиками носіїв мови.

2. Граматична реалізація статевих характеристик носіїв мови завдяки родовим формам спирається на функціонування психологічного механізму статевої дихотомії.

3. Якість ідентифікації за родом російських іменників та прикметників залежить від таких умов: а) стать носія мови; б) формальний граматичний показник роду (флексія); в) ступінь співвіднесеності родових форм із статтю носія мови.

Апробація роботи. Результати дослідження відображено у повідомленнях, зроблених на конференціях та нарадах у м.м. Дніпропетровську, Самарі, Харкові, Твері, Саратові, Кривому Розі, Волгограді, Пензі. За проблематикою дисертації написано п'ять курсових та захищена дипломна робота. По темі дисертації опубліковано 14 робіт. Загальний обсяг публікацій — 47 друкованих сторінок.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновку та додатку.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі формулюється проблема дослідження, мета та завдання роботи. Обґрунтовується та визначається методологічний та методичний підходи, об'єкт та предмет дослідження, розглядається актуальність та новизна, практичне значення результатів дослідження. Формулюються теоретичні положення, а яких базується робота.

У першому розділі визначається доцільність прагматичного підходу щодо граматичних явищ, лінгвістичні та психолінгвістичні підходи до категорії роду. На підставі короткого огляду лінгвістичної літератури робляться висновки про те, що в тлумаченні граматичної категорії роду немає єдиної думки. Аналіз науково-теоретичної літератури свідчить, що існують різні погляди на мотивованість категорії роду. Для одних дослідників ця категорія суто лінгвістична (І. Ф. Қалайдович, Т. В. Шанська, Б. А. Копелювич та ін.), для інших — категорія, котра має зв'язок з психологією носія мови (І. О. Бодуен де Куртене, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов та ін.). Велика кількість різних думок щодо детермінації категорії роду свідчить про актуальність цієї проблеми. Можливо, саме тому, що є розбіжність між змістом та формою категорії роду учиняються спроби застосувати інші (нелінгвістичні) методи аналізу даної проблеми. Одним з таких нетрадиційних підходів до з'ясування мотивування категорії роду в російській мові може бути аналіз експериментальних даних з позицій прагматики мовного знака.

Далі розглядаються результати психолінгвістичних досліджень

граматичних явищ. Аналіз теоретичних та експериментальних висновків, які викладено у психолінгвістичній літературі, дає підстави стверджувати те, що граматичні явища (зокрема родові форми) психічно зумовлені. Подібна зумовленість диференційована в діапазоні дихотомії «чоловічий — жіночий». За поняттям «чоловічий», «жіночий» відкривається соціально-психологічна суттєвість. Інакше кажучи, автори аналізованих психолінгвістичних робіт збігаються у поглядах про те, що за мовним знаком, за граматичним явищем стоять частіше соціальні та психологічні фактори, чим чисто лінгвістичні. Разом з тим поняття «жіночий» та «чоловічий» експлікуються в категоріях граматики, зокрема: рід (С. В. Нікіфоров, Т. Б. Крюčkова та ін.), відмінок (Е. Т. Курілович, Т. В. Ахутіна) та ін.

У другому розділі подано обґрунтування прагматики категорії роду. Під терміном «прагматика категорії роду» розуміється тлумачення родових форм з позиції носія мови.

Загальновідомий факт розузгодження між формальним відображенням та реальним змістом категорії роду іменників у російській мові (наприклад: конь — ч. р. та лошадь — ж. р.; ель — ж. р. та тополь — ч. р.).

Факт розузгодження форми та змісту граматичних категорій у російській мові досліджується психолінгвістами. За результатами досліджень (Т. Б. Крюčkової, Т. В. Ахутіної, А. П. Мартинюк, С. В. Нікіфорова та ін.) встановлено ряд фактів, котрі підтверджують не тільки думку про розбіжність між понятійною та граматичною категоріями, але також свідчать про різний ступінь мотивованості використання граматичних категорій. Родові форми у цьому відношенні найбільш показові в російській мові. Інші дослідники (Ф. Вернер, А. Бодін, О. Убедін, К. Тредшл, К. Вест, В. Ебішер та ін.) на матеріалі рідних для них мов встановили, що мотивування розузгодженості між формою та змістом граматичної категорії роду опирається на фактори антропоцентричного характеру. Такі фактори вказують на те, що людина тлумачить навколишній світ з точки зору прямої співвідносності із своїми біологічними та психічними особливостями. Іншими словами, стать як біологічний фактор має вплив на сприйняття та використання родових форм іменників. Тут мова може йти про стилеву різницю в мовленні чоловіків та жінок. Ф. Вернер встановив, що подібна диференціація стилів базується на певних факторах психічного порядку. Е. Бодін повідомляє, що маркування статі в мові спирається на самооцінку носіями мови статевих відмінностей та на стереотипи їх мовної поведінки. Подібний факт констатується і О. Убедіним. Звертаючись до психічного мотивування різного сприйняття та використання мовних категорій в російській мові, необхідно згадати про дослідження

Т. Б. Крючкової. Вона встановила, що диференціація мовлення чоловіків та мовлення жінок фіксується на лексичному рівні. Автор пояснює цей факт функціонуванням у жінок та у чоловіків різних за своєю організацією словників. С. В. Нікіфоров за підсумками проведених експериментів резюмує: жінки схильні «орієнтуватися» на «чужий» (чоловічий) рід при наявності чоловіка в процесі комунікації. «Орієнтація» на «свій» («жіночий») рід у цьому випадку занижена. А. П. Мартинюк стверджує, що у юнаків та дівчат у мовленнєвій поведінці «спрацьовує» орієнтація на «свою» та «чужу» стать співбесідника. Причиною такої орієнтації на стать, на думку А. П. Мартинюк, виступає невідповідність, з одного боку, між реальним баченням та ідеальним уявленням, а з іншого — між маскуліним та фемініним психологічними стереотипами учасників експериментів. Таким чином, результати психолінгвістичних експериментів свідчать, що родові форми як мовні знаки спроможні «орієнтувати» членів мовленнєвого акту у їх психічному та соціальному континуумі.

Нами було передбачено, що граматичні показники родових форм можуть мати прагматичну спрямованість. У такому випадку детермінація подібної спрямованості повинна спиратися на певні психічні фактори, які зумовляють прагматичний характер родових форм. Передбачалась також і наявність цілого діапазону функцій психічних факторів, які мотивують використання родових форм в російській мові. Якість та діапазон цих психічних факторів, на наш погляд, повинні опосередковуватися диференціюванням соціального та психічного континууму за антропоцентричними ознаками. Сума процесів, які реалізують таку диференціацію, виражена у науковій літературі різними термінами (статева соціалізація — В. Е. Каган; чововічість—жіночість І. С. Кон; О. Вейнінгер; стереотип чоловічості—жіночості—В. Е. Каган, З. Фрейд; стереотип статевооролової поведінки — Д. Л. Буртянський, В. В. Кришталь, Г. В. Смірнов). Що стосується психічної зумовленості функціонування мовних знаків у мовленні, то ми будемо називати подібну сукупність психічних процесів «механізмом статевої дихотомії» (МСД). Суть такого механізму зводиться, на наш погляд, до слідуючого:

1) МСД відображає психічну диференціацію у мисленні індивіда у зв'язку з критерієм належності цього індивіда до певної статі.

2) Механізм статевої диференціації оснований на психічних, біологічних та соціальних ознаках певної статі.

3) Засобами відображення функцій МСД можуть бути: у мові—фонетичні, словотворчі, морфологічні, синтаксичні одиниці; у мовленні — характер вокалізації, предметна співвіднесеність морфем із статтю як результат репрезентації; граматична се-

лекція морфологічних категорій у зв'язку із статтю носія мови; «чоловічий» та «жіночий» стилі мовлення; діалогічна стратегія; селекція синтаксичних структур як засобів відображення антропоцентричних характеристик носія мови та ін.

4) МСД виражений у символах універсального предметного коду (М. І. Жинкін). Засобами такого вираження можуть бути як лінгвістичні, так і паралінгвістичні форми. У сучасній російській мові засобом експлікації механізму статевої дихотомії найбільш яскраво виступає граматична категорія роду (при дихотомічності «чоловічий рід—жіночий рід»).

5) Оскільки предметно-образний код універсальний, ми передбачаємо, що МСД з різними засобами та формами вираження (паралінгвістичними, лінгвістичними) у різних культурах виступає як універсальний.

6) МСД базується на процесах статевої дихотомії, яка є одним із аспектів мовленнєвої діяльності. Такий аспект, на нашу думку, є глобальним і пов'язаний з базовими характеристиками людини. Тому вплив статевої дихотомії може бути набагато більшим, чим це передбачалося раніше у психології (див.: О. Вейнінгер 1992; Я. Л. Мелтсас 1985; О. А. Кривцун 1992; О. М. Леонт'єв 1960; Б. Ф. Ломов 1989; Б. Ф. Ломов та ін. 1986), у психіатрії (З. Фрейд 1989; Д. Н. Ісаєв, В. Е. Каган 1986, 1988) та у медицині (А. М. Свядош 1991; З. Шнабль 1990; Г. С. Васильченко, Ю. А. Решетняк 1978 та ін.).

На наш погляд, психологічний аспект процесів статевої дихотомії у мовленнєвій діяльності (зокрема — при ідентифікації родових форм прикметників та іменників) може бути розкритий таким чином.

Чоловік та жінка мають «свої» «картини світу» (Е. П. Сенікіна). У поняття «картина світу» ми включили світогляд, систему оцінок навколишньої дійсності, стереотипи соціальної поведінки, які відповідають певним статоворолевим психологічним настановам. Подібні «чоловічі» та «жіночі» картини світу у здебільшого визначають стиль поведінки індивіда, його орієнтацію в умовах вербальної комунікації, сприйняття предметів та явищ навколишньої дійсності. Чоловічий стереотип поведінки (чи стереотип маскуліності) ні в якому разі не відповідає жіночому стереотипу (чи стереотипу фемінінності). Це цілковито різні стереотипи поведінки.

Розбіжності між названими стереотипами складають основу несхожого один на одне сприйняття чоловіками та жінками мовленнєвого висловлювання як психологічної експлікації навколишнього світу.

При розбіжності сприйняття мовленнєвого висловлювання чоловіками та жінками одні й ті ж мовні знаки можуть сприйма-

тися також по-різному. За таку диференціацію з урахуванням статевої ознаки, на наш погляд, «відповідає» механізм статевої дихотомії. У мовленні такий механізм «виявляє» свої функції при вживанні граматичної категорії роду. Інакше кажучи, родові форми слів, які використовуються в мовленні, найбільш яскраво фіксують «діяльність» механізму статевої дихотомії. Тут виникає питання про те, яким чином стать носія мови співвідноситься з формальним граматичним показником, чи з мовним знаком. Очевидно, таке співвідношення не тільки можливе, але й дійсно реальне для пояснення кореляційного зв'язку «стать—граматичний рід». На наш погляд, при існуванні дихотомії біологічної — чоловіча стать—жіноча стать — реально передбачити і функціонування дихотомії граматичної — чоловічий рід—жіночий рід. Така дихотомія виправдана, оскільки поняттю «чоловічий» протилежне поняття «жіночий». З цього випливає, що полюси дихотомії біологічної «чоловіча стать — жіноча стать» реально співвідносні з полюсами дихотомії граматичної «чоловічий рід — жіночий рід». Про місце граматичного середнього роду у подібній кореляції розмова піде далі.

Співвідносність статі та граматичного роду в мовленні зумовлена психічно ще й тому, що у самому біологічному протиставленні «чоловічий—жіночий» закладено протилежність ціннісно-етичного плану. Інакше кажучи, носії протилежної статі мають ціннісну, морально-етичну зацікавленість один до одного. А при співвіднесенні статі та граматичного роду в мовленні можна припустити деяку орієнтацію чоловічої статі на жіночу, і, отже, орієнтацію граматичного чоловічого роду на жіночий рід і навпаки. Подібне ствердження є гіпотетичним і базується на основному передбаченні про психічну детермінацію мовного знака. При всьому тому, необхідно врахувати і те, що використання в мовленні певних родових форм може відповідати прямій кореляції «стать — рід». Тут можна припустити кореляцію більш конкретну: «своя стать — чужий рід» та «чужа стать — свій рід». До того ж, саму форму середнього роду лінгвісти розглядають як форму, яка не висловлює ні поняття «чоловічий», ні поняття «жіночий». Тому її і названо «середньою». Тим більш, що про психічну детермінацію форм середнього роду, очевидно, говорити немає підстави. В такому випадку, розмова може йти про лінгвістичну зумовленість функціонування в мовленні форм середнього роду. Подібна зумовленість спирається на процес, коли носій мови утруднюється чітко віднести дану граматичну форму до одного з граматичних полюсів в дихотомії «чоловічий рід — жіночий рід», відносить її (форму) до середнього роду. Таке явище характерне для визначення

граматичного роду у незнайомого слова (іншомовного, неологізму, okazіоналізму). Отже, середній рід тут виступає в ролі граматичного «складу» для тих слів, форми яких для носія мови не можуть бути диференційованими. Підводячи підсумок сказаному про середній рід, можна передбачити третю кореляцію (не-стать: не чоловічий рід — не жіночий рід = середній рід). Таким чином, говорячи про психічну зумовленість родових форм як мовних знаків, що функціонують у мовленні, можна припустити три види кореляції між поняттями «стать» та «граматичний рід»:

- 1) стать — граматичний рід;
- 2) своя стать — чужий граматичний рід;
чужа стать — свій граматичний рід
- 3) не-стать: не-чоловічий—не-жіночий рід=граматичний середній рід.

Ураховуючи сказане вище, можна зробити висновок: статева дихотомія як психологічний механізм детермінує ідентифікацію родових форм у сучасній російській мові. При цьому, семантичне навантаження родових форм може бути різним. У більшій мірі про психічну зумовленість граматичних форм можна говорити по відношенню до дихотомії «чоловічий—жіночий рід», ніж по відношенню до форм середнього роду. Психічна детермінація функціонування форм середнього роду у мовленні носія мови певної статі опосередкована. Форми середнього роду ідентифікуються при запереченні психічної реальності середнього роду.

Загальновідомим є те, що декодування мовлення зумовлене як лінгвістичними, так і нелінгвістичними причинами. До останніх — нелінгвістичних — можна віднести як стать мовця, так і стать слухача. Передбачено, що функції механізму статевої дихотомії визначено у мовленні (особливо в усному) у тому випадку, якщо члени мовленнєвого акту різні за статтю. Знаковими маркерами, які реалізують функції механізму статевої дихотомії, в усному мовленні можуть бути морфологічні, синтаксичні, артикуляційні, стилістичні, тактичні одиниці. Наприклад, стиль мовлення в усній комунікації може чітко вказувати на приналежність мовлення до однієї із статей. Інший приклад: родові форми іменників можуть позначити статеву приналежність мовлення. Нами експериментально доведена у такому випадку орієнтація в виборі родових форм російських прикметників (С. В. Нікіфоров 1988) та російських іменників (Холод О. М. 1991) на протилежний «чужий» рід (протилежну стать). Отже, можна передбачити, що функції механізму статевої дихотомії реалізуються у чіткій актуалізації мовних одиниць згідно з психічною настановою індивіда — стереотипом чоловічості-жіночості. Тут, певна річ, не можна забувати тезу І. С. Кона, З. Фрейда про те, що не всі

психічні ознаки поляризуються на «чоловічі» та «жіночі».

Процес декодування слова (слів у реченні) при наскрізній участі механізму статевої дихотомії веде до утворення глобального образу тексту. Сам же глобальний образ тексту призводить у відповідність з механізмом статевої дихотомії не наприкінці процесу декодування, а на всьому його протязі (яким би він миттєвим не був).

Таким чином, родові форми у російській мові виступають експлікатором функцій статевої дихотомії. Звідси: родові форми іменника та прикметника у російській мові прагматично значущі.

Нами було висунуто гіпотезу, суть якої полягає в таких положеннях:

1. Родові форми російських прикметників та іменників можуть по-різному сприйматися реципієнтами різної статі, що зумовлено антропоцентричними характеристиками носіїв мови.

2. Категорія роду виступає експлікатором психологічного механізму статевої дихотомії.

3. Завдяки статевої дихотомії вербальна інформація співвідноситься з тією статтю носія мови, яку представляє на даний момент партнер у мовленнєвому акті. Така співвіднесеність спирається на певний рівень «цінності» однієї статі для другої у рамках дихотомії «чоловічий — жіночий».

4. Семантичне навантаження родових форм у сучасній російській мові різне і залежить від кореляції: «своя» стать (граматичний рід) — «чужа» стать (граматичний рід) — не-стать» (граматичний рід).

У третьому розділі викладено хід та результати експериментального дослідження, метою якого було виявлення та опис прагматичних характеристик родових форм російських прикметників та іменників.

Експериментальне дослідження проводилося серіями експериментів (серія А та серія Б).

Експерименти серії А були задумані й проведені для визначення прагматичних характеристик прикметників. Стимулюючи матеріалом були 30 російських прикметників, відібраних за критерієм найвищої частотності (Частотный словарь русского языка, 1977). Серед прикметників були: 10 слів чоловічого роду, 10 слів жіночого роду та 10 слів середнього роду. У наслідок випадкового відбору порядок подання був таким:

маленькое	богатая	сложное
полный	старшее	тяжелая
современное	известный	различная
человеческая	широкий	разный
высокий	общая	красный
новый	старое	черное

хорошая
великий
огромное
лучшая

последняя
нужное
белая
важное

сильный
главный
простое
крупная

У експериментах серії А брали участь 40 чоловік віком від 18 до 25 років.

Перед учасниками експерименту було поставлено завдання: прослухати ряд слів, після кожного слова — пауза, під час якої треба записати почуте слово у картку.

Прикметники було записано на магнітофонну плівку на фоні «білого» шуму з інтервалом між словами у 5 секунд. Дикторами окремо були чоловік і жінка. Для прослуховування запису учасниками експерименту використовувалися навушники (телефони).

План проведення експериментів серії А передбачав варіанти компонування залежних та незалежних змін: 1) усне подання чоловічим голосом диктора в групі учасників експерименту-чоловіків; 2) усне подання жіночим голосом диктора в групі учасників експерименту-чоловіків; 3) усне подання чоловічим голосом диктора в групі учасників експерименту-жінок; 4) усне подання жіночим голосом диктора в групі учасників експерименту-жінок.

Експерименти серії Б було задумано та проведено для встановлення функціональності прагматичних характеристик неідентифікованих російських іменників при відсутності у них чітких показників приналежності до певної родової форми. Стимулюючим матеріалом слугували російські іменники — 10 слів (Словарь для работников радио и телевидения, 1984). У випадковому порядку розташувалися відібрані неідентифіковані (незрозумілі для учасників експериментів) іменники:

бридель	ферязь
сабаль	кандиль
сухмень	тропарь
околь	орсель
ламель	тиноль

Іменники відбиралися за критерієм подібності кінцевих приголосних та за критерієм незрозумілості лексичного значення для учасників експерименту.

Стимули було подано у письмовій та усній формах. При усній формі подання іменники звучали з магнітофонної плівки (диктори — чоловік та жінка) з інтервалом в 7 секунд, а при письмовому поданні кожен іменник було віддруковано у картці (10 пронумерованих карток).

Учасниками експериментів серії Б було 80 чоловік віком від 19 до 25 років. При усному поданні завдання було таким: прослуха-

ти слово, яке звучить, та одразу ж зафіксувати у карточці свою реакцію (визначити граматичний рід почутого слова за допомогою одного з займенників — ОН, ОНА чи ОНО, а при письмовому поданні необхідно було прочитати іменник, який віддруковано у карточці, визначити граматичний рід слова за допомогою одного з займенників (ОН, ОНА, ОНО). Займенник треба було написати поруч з стимульним словом.

План проведення експериментів серії Б передбачав такі етапи: 1) письмове подання у групі учасників експерименту-чоловіків; 2) письмове подання у групі учасників експерименту-жінок; 3) усне подання чоловічим голосом диктора у групі учасників експерименту-чоловіків; 4) усне подання жіночим голосом диктора у групі учасників експерименту-чоловіків; 5) усне подання чоловічим голосом диктора у групі учасників експерименту-жінок; 6) усне подання жіночим голосом диктора у групі учасників експерименту-жінок.

В результаті аналізу й узагальнення одержаних в експериментах даних було сформульовано такі висновки (сер. А):

1. Встановлено, що при усному поданні російських прикметників при усіх введених в експерименти факторах (стать експериментатора, стать учасника експерименту, різні родові форми прикметників) найбільш актуальна для учасників експериментів обох статей форма чоловічого роду. Подібний факт можна пояснити достатньо жорсткою психологічною настановою носіїв мови на традиційно пріоритетний в російській граматиці чоловічий рід.

2. За результатами експериментів було виявлено різний ступінь актуальності родових форм для різних антропоцентричних ознак. Зафіксовано, що для учасників експерименту-жінок «своя» стать диктора не актуалізує форму «свого» (жіночого) роду. Актуальним виступає жіночий рід для учасників експерименту-чоловіків при «чужій» (жіночій) статі диктора. І навпаки: встановлено, що для учасників експерименту-чоловіків «своя» стать диктора також не актуалізує форму «свого» (чоловічого) роду. Форма чоловічого роду («своя») більш актуальна для учасників експерименту-чоловіків при «чужому» (жіночому) голосі диктора. Значить, тут зворотно пропорційна залежність впливу антропоцентричних показників на ідентифікацію показників за родом російських прикметників.

За результатами експериментів серії Б було сформульовано такі висновки:

1. Було зафіксовано, що стать учасників експериментів та стать експериментатора мають вплив на ідентифікацію за родом незнайомих російських іменників при будь-якому поданні (усному чи письмовому). Такий вплив має різний ступінь, який зумов-

лений орієнтацією сприймача мовлення на стать «свою» та на стать подавача («чужу» стать).

2. Було підтверджено положення про наявність у родових форм іменників своїх прагматичних характеристик, вид яких варіативний, а суть — інваріантна. Варіативність прагматичних характеристик родових форм російських іменників залежить від стимулюючих факторів.

У четвертому розділі визначаються конкретні прагматичні характеристики родових форм іменників та прикметників у російській мові.

Так, для іменників чоловічого роду такою характеристикою при усному і письмовому поданні стимулів є жорстка орієнтація сприймача-чоловіка та сприймача-жінки на стать чоловіка взагалі.

Прагматична характеристика жіночого роду іменників зводиться до вказування на орієнтацію сприймачів-чоловіків та сприймачів-жінок на стать жінки взагалі при усному поданні стимулів. При усному поданні прагматична характеристика фіксує настанову сприймачів-жінок та сприймачів-чоловіків на чоловічу стать взагалі.

Форма середнього роду іменників передбачає такі прагматичні характеристики: орієнтація сприймачів-чоловіків на жіночу стать, а сприймачів-жінок — навпаки — на чоловічу стать при усному поданні стимулів. Тенденційною — орієнтацією на чоловічу стать — є характеристика форми середнього роду іменників при письмовому поданні стимулів.

Прикметники чоловічого роду мають таку ж прагматичну характеристику, як і іменники чоловічого роду: жорстка орієнтація сприймачів обоєї статі на стать чоловіка взагалі при усному поданні стимулів.

Прагматичними характеристиками жіночого роду прикметників виступають: орієнтація носіїв мови-чоловіків на чоловічу стать, також слабка тенденція до орієнтації сприймачів-чоловіків на жіночу стать диктора та орієнтація сприймачів-жінок на середній рід при усному поданні стимулів.

Для форми середнього роду прикметників прагматичними характеристиками визначені: орієнтування сприймачів-чоловіків та сприймачів-жінок на чоловічий голос із слабкою тенденцією у сприймачів-жінок в орієнтуванні на жіночий голос диктора.

У заключній частині підводяться підсумки та основні висновки дослідження. Експериментальна гіпотеза, яку було висунуто нами, підтвердилась. Доведено, що родові форми іменників та прикметників по-різному сприймаються реципієнтами різної статі, що зумовлено антропоцентричними характеристиками носіїв мови. З цього випливає, що категорія роду в російській мові пов'язана із статтю носія мови споконвіку. Подібний висновок підтверджує-

ться також ще й тією обставиною, що у проведеному дослідженні категорія роду виступає експлікатором психологічного механізму статевої дихотомії. Тут необхідно наголосити, що статева дихотомія балансно співвіднесена із протилежною статтю носія мови у рамках «чоловічий — жіночий». Підтверджена також не тільки думка В. В. Виноградова про можливість наявності у категорії роду тонких семантичних ефектів, але й уточнена слідуючим висновком. Семантична навантаженість родових форм у російській мові різна з точки зору їх прагматичного характеру. Подібна різниця залежить від кореляції таких факторів, як: «своя» (для носіїв мови) стать — граматичний рід — «чужа» (для носіїв мови) стать — граматичний рід — «не-своя», «не-чужа» (для носіїв мови) стать, взагалі не-стать — граматичний рід.

Таким чином, результати здійсненого дослідження дають підставу стверджувати: категорія роду у російській мові співвідноситься із статтю носія мови. Родові форми мають свої прагматичні характеристики. Діапазон таких характеристик залежить від того, в якій мірі родові форми співвідносяться із статтю для самого носія мови та від того, в якій мірі сама граматична форма співвідноситься із субстанцією статі як біологічним фактором.

Результати дослідження опубліковано в таких працях:

1. Нікіфоров С. В., Холод А. М. Возможное прагматическое содержание грамматики //Прагматический аспект грамматической структуры текста: Тезисы Всесоюзного научного совещания 10—13 сентября 1988 г. — М., 1988—С. 50—52.
2. Холод А. М., Холод И. В. Половая дифференциация в развитии речи младших школьников. //Развитие речи младших школьников: Тезисы докладов Республиканской научно-практической конференции 15—18 апреля 1991 г. — Самара, 1991.—С. 11—12.
3. Холод А. М. Прагматика семантически неидентифицируемой единицы (слова) (при половой дифференциации реципиентов) //Лингвистическая семантика и прагматика: Материалы 5 научной конференции по проблемам семантических исследований 14-17 мая 1991 г. — М., Харьков, 1991. — С. 24-25.
4. Холод А. М. Прагматический аспект грамматической категории рода //Когнитивная и коммуникативная структура текста. Функциональный анализ: Тезисы научного совещания. Днепропетровск, октябрь, 1991 г. — М., 1991,—С. 89-91.
5. Холод А. М. Прагматические характеристики художественного стиля речи //Принципы изучения художественного стиля: Тезисы 2-х Саратовских стилистических чтений, апрель 1992 г. В 2-х ч. — Саратов, 1992. — Ч. 2.—С. 166.

6. Холод А. М. Прагматика родовых форм русских существительных в квазиконтексте // Прагматическое содержание грамматики текста: Сборник научных трудов Ин-та языкознания РАН и Криворожского госпединститута. — М., 1992. — С. 107-117.

7. Холод А. М. К вопросу о моделях речевого поведения женщин и мужчин на вербальном уровне // Проблемы формирования личности учителя-русиста национальной и зарубежной школы: Тезисы выступлений Международного симпозиума учителей-русистов, май 1993 г. — Волгоград, 1993. — С. 33-34.

AB 30.764

АВТОРЕФЕРАТ

Здано до набору 4.04.94 р. Підписано до друку 14.04.94 р.
Формат 60x84 1/16. Папір писальний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 0,93. Тираж 100 екз. Зам. № 1798.
Криворізька міська друкарня, 324200, м. Кривий Ріг,
ГСП-3, пр. Металургів, 28.